

John Samuel Brown.

Nagedachtenis aan een onbekende

R.Ruard Ganzevoort¹

Gepubliceerd in *Communiqué* 16/1 (1999), 55-66, in 2008 aangepast.

Je bent pas dood als men je naam vergeten is. Op tal van plaatsen ter wereld zijn dan ook plaatsen en tekenen opgericht als een gedachtenis aan overledenen. Gedenktekenen, die de naam van de gestorvene bewaren. Steeds vaker worden in kranten herdenkingsadvertenties geplaatst, één of meer jaar na de geboorte- of sterfdatum. Nu zijn dat nog vergankelijke gedenktekenen, maar begraafplaatsen en kerken bieden vaak de mogelijkheid de gedachtenis in steen gebeiteld te bewaren voor de toekomst. Het meest dramatische einde van het leven is wanneer ‘zelfs jouw plaats je niet meer kent.’²

*'A soldier of the great war. Known unto God'.
British war cemetery, Tilloy-les-Mofflaines, vlakbij Arras, Frankrijk*

¹ Met dank aan Joke Bruinsma-de Beer voor haar kritische en complementaire opmerkingen. De foto's zijn toegevoegd in 2008 na een verblijf in Arras.

² Psalm 103:16

Hoewel die gedenktekenen in eerste instantie slechts relevant lijken voor hen die de gestorvene gekend hebben, soms word je als buitenstaander betrokken bij of geraakt door de gedachtenis. Dat overkwam mij in elk geval in mei 1999 in de Anglicaanse Cathedral of the Holy Trinity in Québec City in Canada. Zo op het oog meer dan honderd plaquettes en gedenkstenen bewaren de namen van geliefden in het midden van de gemeente. Heer, herinner U de namen van hen die gestorven zijn ³. Tussen al die plaquettes was er één die me opviel, raakte, intrigeerde. De tekst luidt:

In loving memory of
John Samuel Brown
2ND LIEUTENANT 61ST SIEGE BATTERY
Royal Garrison Artillery
Killed in Action in France May 18th 1917
Aged 26 years
Served for two years in Belgium and France
As sergeant with No 1 Field Ambulance
1st Canadian Division
Interred in Tilloywood Cemetery Near Arras

“Whoso dwelleth under the defence of the Most High
Shall abide under the shadow of the Almighty.”

Mijn eerste reactie was dat het kennelijk werkt. In 1999 en de jaren daarna wordt de naam van John Samuel Brown herdacht, meer dan 80 jaar na zijn overlijden. Ik, een wildvreemde, heb die naam bij me gedragen, heb in 2008 gezocht naar zijn graf *near Arras*. Zonder dat ik weet wie hij was, is hij deel gaan uitmaken van mijn *memory*. Zelfs *loving*, in de zin dat ik het perspectief van de mensen die hem gedachten heb overgenomen. Ja, ik ben me hem gaan voorstellen als iemand van wie ik gehouden zou hebben. Natuurlijk projecteer ik daarbij allerlei gedachten en gevoelens uit mijn eigen levensgeschiedenis. John Samuel Brown wordt een symbool in mijn levensverhaal waaromheen tal van andere herinneringen en namen kristalliseren. Maar toch. Voor het gedenken hoeft je niet alles te weten. Het is genoeg dat zijn naam nog genoemd wordt ⁴.

³ Gezang 273

⁴ E. Graham & J. Poling, *Some expressive dimensions of a liberation practical theology. Art forms as resistance to evil*. Paper gepresenteerd op de conferentie van de International Academy of Practical Theology, Québec 1999.

*De auteur in 2008 bij het graf van John Samuel Brown
British war cemetery, Tilloy-les-Mofflaines, Normandy, France'
Inscriptie: 'Second Lieutenant J.S. Brown, Royal Garrison Artillery, 19th May 1917, Age 26
Death has made his darkness beautiful with thee. Tennyson.'⁵*

Mijn tweede reactie werd opgeroepen door een opvallend verschil tussen de plaquettes. De tekst ter gedachtenis aan John Samuel Brown is in zekere zin typerend voor de plaquettes met namen van mannen in de betreffende kerk. Allen werden zij herdacht om hun verdiensten en prestaties op zakelijk, bestuurlijk of militair vlak. De vrouwen werden vooral herdacht om hun zorg voor man, kinderen en huishouden. Dat zal geen verwondering wekken in een cultuur die mannen en vrouwen van verschillende ideaalbeelden voorziet. Deze gedenktekens zijn uitvloeisel van zo'n cultuur. Daarmee zijn ze niet onschuldig verklaard. Tegelijk versterken ze namelijk ook die cultuur door mensen te herdenken en soms zelfs te roemen om hoe ze aan die verwachtingen en stereotyperingen hebben beantwoord. Wie tegen de verwachtingen ingaat en daarmee de cultuur kritiseert, loopt het risico uit het geheugen of gedenken verbannen te worden.

⁵ Hoewel de sterfdatum op de grafsteen (19.05.1917) afwijkt van die op de plaquette (18.05.1917), zijn de andere gegevens en vermeldingen in registers voldoende basis om te concluderen dat dit zijn graf is.

Het incidentele van zo'n moment van geraakt zijn door een tekst op een gedenkplaat heeft met deze twee reacties een bredere - ook theologische - betekenis gekregen. Inmiddels hebben we het (al dan niet expliciet) over gedenken, over de betekenis van tijd, over cultuur en gender, over de vraag hoe de persoonlijke verwerking van verdriet en de persoonlijke betekenisgeving bepaald wordt door de cultuur, maar ook over de vraag in hoeverre wij daarmee ook een (ongewenste?) cultuur instandhouden. Dat de tekst ook God noemt is een verdere aanscherping van deze vragen. Er wordt in zekere zin een associatie opgeroepen aan die andere jongeman die kwam om te dienen en gedood werd. Wat betekent het dat God op deze wijze in verband wordt gebracht met het leven en de dood van John Samuel Brown, en met deze gestalte van het gedenken.

Zoals Mozes Gods stem hoorde toen hij verwonderd over het vreemde verschijnsel van een brandend struikje dichterbij kwam, zo krijgt ook de tekst van de plaquette betekenis bij aandachtige lezing. Ik werd getroffen door de symmetrische structuur in de tekst, die de zinsnede *Aged 26 years* als centrum en keerpunt heeft, en als volgt kan worden weergegeven:

1a	In loving memory of
2a	John Samuel Brown
3a	2 ND LIEUTENANT 61 ST SIEGE BATTERY
	Royal Garrison Artillery
4a	Killed in Action in France May 18 th 1917
5	Aged 26 years
4b	Served for two years in Belgium and France
3b	As sergeant with No 1 Field Ambulance
	1 st Canadian Division
2b	Interred in Tilloywood Cemetery Near Arras
1b	'Whoso dwelleth under the defence of the Most High
Shall abide under the shadow of the Almighty.'

In deze symmetrische structuur worden de gedenkwoorden (1a) en de bijbeltekst uit Psalm 91:1 (1b) op elkaar betrokken. Gods bewaring en bescherming verdiepen en onderbouwen de gedachtenis die mensen aan John Samuel Brown bewaren. Zo zijn de gedachtenis van mensen en de bewaring door God samen het kader, de buitenste schil die de rest van de tekst bijeenhoudt. Daarbinnen wordt de tweede schil gevormd door de geboorte (en doop?), aangeduid door de naam (2a), en de dood, aangeduid door de begraafplaats (2b). De derde schil beschrijft de militaire carrière, waarbij opvalt dat 3b chronologisch voor 3a te plaatsen is. In

de vierde schil wordt met geografische en tijdsaanduidingen toegewerkt naar de markering van de centrale woorden.

Deze symmetrische structuur wordt nog scherper wanneer we de tegenstellingen binnen de schillen onder ogen zien. In de vierde schil zien we een tegenstelling tussen de periode (*two years*) van het dienen en het moment (*May 18th 1917*) van het gedood worden. Dat verscherpt de tegenstelling tussen de positieve interpretatie van Brown's activiteit als *serving*, en de negatieve interpretatie van de tegenactie als *killing*. We kunnen hierin een eerste aanduiding zien van de tegenstelling tussen liefde en macht. Diezelfde tegenstelling is te vinden in de derde schil, waar Brown's militaire carrière beschreven wordt. De promotie van sergeant tot luitenant gaat gepaard met een overplaatsing van de veldambulance naar de belegeringsbatterij. Waar de eerste nog als liefdedienst kan worden geïnterpreteerd, is de tweede te verstaan als machtsvertoon. In de tweede schil is sprake van enerzijds de geboorte, die te maken heeft met geboortegrond en thuis zijn. Anderzijds is er het begraven worden in vreemde grond. Opvallend bij de naamgeving is de tegenstelling tussen de gewone (bijna te gewone) naam *John Brown* en de doopnaam *Samuel*. God hoort de roepnaam van een gewoon mens. De buitenste schil brengt de verschillende thema's samen: de liefdevolle herinnering van mensen die John Samuel Brown van dichtbij kennen, bij wie hij thuis was, en de machtige God die verdedigt en hem onder zijn schaduw doet verblijven. Afstand en nabijheid, liefde en macht komen daar samen.

In deze structuur ontstaat verder een contrast wanneer we de verbinding tussen 1a en 2a vergelijken met de verbinding tussen 1b en 2b. Van de mens of mensen die gedenken - en die deze plaat hebben laten maken - weten we niet meer dan hun (haar? zijn?) emotionele betrokkenheid. Hun namen, hun relaties tot Brown, en hun redenen om deze tekst in deze kerk op te hangen gaan geheel schuil achter de emotie en de handeling van het gedenken. Bij God zijn ook epitheta in plaats van de naam gekomen door het citaat uit Psalm 91. Net als bij mensen gaat het om een handeling die de naam vervangt, maar bij God is niet de emotie, maar de positie centraal in de persoonsaanduiding. De gedachtenis van mensen aan het leven van John Samuel Brown is immers getypeerd met het bijvoeglijk naamwoord *loving*. De bescherming en rust bij zijn dood wordt getypeerd met de Godsnamen *Most High* en *Almighty*. Wanneer we nu de verschillende zinsneden interpreteren op de dimensies liefde en macht, dan zien we 1a en 2a vooral geduid in termen van liefde, evenals 3b en 4b. Daartegenover zijn 3a en 4a, evenals 2b en 1b vooral geduid in termen van macht. De centrale zinsnede is niet in deze dimensies te plaatsen. Voor alle duidelijkheid: liefde en macht worden niet gezien als twee polen van een tegenstelling. Wel worden er in de verschillende zinsneden accenten gelegd die hetzij in termen van liefde, hetzij in termen van macht te lezen zijn.

In de tekst worden twee bewegingen zichtbaar. De eerste is getekend in 2a, 5 en 2b, en beschrijft (hoe fragmentarisch ook) het gewone leven van John Samuel Brown. De tweede beweging is getekend in 3b en 4b, 3a en 4a. Deze beweging beschrijft het militaire leven van John Samuel Brown. In deze tweede beweging

wordt een omgekeerde chronologie gebruikt. Daarmee worden de twee lijnen in zijn leven tegenover elkaar geplaatst, als twee bewegingen die (letterlijk) tegen elkaar ingaan. Opvallend genoeg wordt in beide bewegingen een overgang gemaakt van liefde naar macht. In de eerste beweging wordt de liefde overwonnen door de macht van de dood, ook al kan daarmee de liefdevolle herinnering niet afgenomen worden. In de tweede beweging (het militaire leven) maakt Brown zelf een overgang van liefde naar macht, van hospik naar belegeraar. De ambiguïteit van die beweging blijkt als Brown slachtoffer wordt van de macht, waar hij deel van is gaan uitmaken. Dit doet denken aan woorden van Jezus: 'Allen die naar het zwaard grijpen zullen door het zwaard omkomen.'⁶

Wat betekent het als in deze structuur God ter sprake wordt gebracht? Op het eerste gezicht functioneren de woorden van de bijbeltekst als een troostwoord. John Samuel Brown, ver van huis gedood, liefdevol herinnerd door machteloze toeschouwers, ligt niet onder de aarde maar vertoeft in de schaduw van de Allerhoogste.⁷ Zo kan tegen de machten van het duister en de dood een bescherming en tegenkracht worden opgeroepen.

Op het tweede gezicht echter verdient deze troost ook wantrouwen. Immers, ook de lijn van het gewone leven van Brown is met de keuze van deze bijbeltekst getekend door de overgang van liefde naar macht. Daarmee wordt gecapituleerd voor de machten van de dood en de realiteit van oorlog en strijd. De promotie die hij maakt van dienend sergeant naar belegerend luitenant werkt vernietigend door in zijn eigen leven. De naam van God in zijn leven wordt daarmee een legitimatie van de weg van de macht die in plaats komt van de weg van de liefde. Waar hij het leven krijgt als geliefde, gehoorde en dienende, daar verliest hij zijn leven als door de macht beschermde, machtige en belegerende.

Het wantrouwen wordt gevoed door het ontbreken van de vraag, of anders gezegd door de aanvaarding van de vanzelfsprekendheid. Tegenover de liefdevolle herinnering en de bescherming van de allerhoogste staat de centrale zinsnede *Aged 26 years*. Nergens wordt de vraag gesteld wat die bescherming betekent als een jongeman van 26 zo de dood ingaat, noch wat de liefdevolle herinnering dan nog betekent. De tegenstelling tussen de beweging van het gewone leven en de beweging van het militaire leven wordt door de kille constatering van John Samuel Browns leeftijd pijnlijk zichtbaar gemaakt. De vraag blijft echter onuitgesproken waarom de mensen die hem gedenken het kennelijk aanvaardden dat hij stierf op de weg van de macht en niet verder leefde op de weg van de liefde tot hij van het leven verzadigd was. Het besef dat hij eigenlijk zou moeten leven en liefhebben wordt impliciet gehouden.

Dit wantrouwen wordt verder versterkt door het al genoemde verschil tussen de gedachtenis aan vrouwen en aan mannen. De tekst van deze plaquette zoekt troost en nagedachtenis, maar legitimeert daarmee de verwachtingen die aan

⁶ Mattheüs 26:52

⁷ Vergelijk Jesaja 56:5

mannen veelal gesteld worden. De overgang van liefde naar macht wordt aanvaard en zelfs geroemd. Die culturele boodschap is niet alleen schadelijk voor vrouwen, die daarmee beperkt werden in hun ontplooiingsmogelijkheden buiten het eigen gezin. Ze is ook schadelijk voor mannen, die op een doodlopende weg worden gestuurd.

Toch is ook met dit wantrouwen aan de religieuze legitimatie niet alles gezegd. De gehele structuur van de tekst draait om de centrale zinsnede. De spanning tussen de twee tegengestelde bewegingen van macht en liefde wordt niet opgelost. Ook de gedachtenis en de troost maken hier geen einde aan. Ik interpreteer dat uiteindelijk als een weigering om de absurditeit te aanvaarden. Zeker, die opstandigheid is impliciet. Het blijft verborgen onder een religieus schijnbaar gelegitimeerde macht en een cultureel geaccepteerde vorm van mannelijkheid.

John Brown blijft ook Samuel. De belegerende luitenant blijft de geliefde. Die spanning wordt ook in de bijbeltekst herhaald. God wordt genoemd als de Allerhoogste en de Almachtige, maar Hij gebruikt die macht om te beschermen, te laten wonen en vertoeven. Zo wordt Hij werkelijk de tegenmacht. Waar in de rest van de tekst macht geplaatst wordt op de weg van de dood, daar is de macht van God gericht op de weg van het leven. Zo staat er een onuitgesproken vraag naar het waarom, een ongezegde aanklacht tegen de vanzelfsprekendheid dat de geliefde gewone jongen John Brown gedood wordt. Daarnaast staat echter ook *Samuel*. Dat God hoort is daarmee in zekere zin een antwoord op die onuitgesproken vraag. Dat antwoord staat vervolgens tegenover de twee bewegingen van Brown's leven, die beide van liefde naar macht verschuiven. In het antwoord zien we hoe de macht van God juist gericht is op de liefde en het leven: wonend, vertoevend, beschermend.

Daarmee is de macht van God niet zozeer groter, maar vooral anders dan de macht van mensen. De gebruikte namen van God benadrukken ook de overmacht, maar dan vooral een overmacht tegen alle bedreigingen van het leven. Belangrijker is echter dat de macht van God uiteindelijk geen macht tegen of over is, maar vooral een macht voor⁸. Het is macht die leven geeft: liefdevolle bekrachtiging van mensen die sneuvelen onder de machten die de liefde overschaduwen.

Het is dan ook niet voor niets dat alleen in de bijbeltekst een toekomstige tijd staat. Het leven van John Samuel Brown en het drama van zijn dood staan in de verleden tijd. De gedachtenis van mensen brengt het verleden hooguit tot tegenwoordige tijd - of het nu gaat om de makers van de gedenkplaat of om ons die zijn naam herinneren. Gods macht echter brengt de naam van John Brown naar de toekomstige tijd.

⁸ Vgl. R.R. Ganzevoort, Het einde van een tandeloze God. *Trouw* 21 januari 1999; D. Hampson, On power and gender. In: A. Thatcher & E. Stuart (1996 eds.) *Christian perspectives on sexuality and gender*. Grand Rapids: Eerdmans; C. Doehring, *Taking care. Monitoring power dynamics and relational boundaries in pastoral care and counseling*. Nashville: Abingdon.

Een nadere lezing van Psalm 91 versterkt deze interpretatie ⁹. De psalm is meer een uiting van beloften aan wie in gevaar zijn toevlucht bij God zoekt, dan van het vertrouwen van de mens in nood. Wat dat betreft past de psalm hier, omdat niet het geloofsvertrouwen van John Samuel Brown de inzet is, maar de wensen van de mensen die hem gedenken. Psalm 91 roept het beeld op van ernstige bedreigingen en van de bewaring door God: 'Al vallen er duizend aan uw zijde, en tienduizend aan uw rechterhand, tot u zal het niet genaken' (vs 7). Dit vers hoeft niet speciaal op een slagveld te slaan, maar krijgt in het licht van de plaquette wel snel die lading.

Tegelijk wordt daarmee ook de onoplosbare vraag gesteld hoe geleefd moet worden met het besef dat die belofte in het geval van John Samuel Brown niet is uitgekomen. Vers 16 zegt: 'met lengte van dagen zal Ik hem verzadigen, en Ik zal hem mijn heil doen zien.' Daar staat *Aged 26 years* wel in schril contrast mee. Nee, de psalm kan niet gelezen worden als garantie van een lang en veilig leven. Het is in mijn beleving ook te simpel om het af te doen als Oudtestamentisch en het geheel te herinterpreteren als een redding door dood en graf heen naar eeuwig heil ¹⁰. De aanvankelijke troost van de belofte blijft in spanning staan met de concrete werkelijkheid. Juist in het licht van die werkelijkheid en van de onoplosbare vragen die daardoor worden opgeroepen, lezen we Psalm 91:1.

Uiteindelijk gaat het om het zitten in de schuilplaats van de Allerhoogste, het vertoeven in de schaduw van de Almachtige. Daar wordt de kracht van de liefde gevonden die de machten verbreekt. Het in de gedenkplaat impliciete protest tegen de machten die de dienende jongeman gedood hebben wordt bekrachtigd door de belofte van God. Dat gebeurt echter niet zonder een impliciet protest in de psalm tegen de machten waar diezelfde jongeman zich (al dan niet vrijwillig) mee heeft ingelaten. Of beter gezegd: het is een verzet tegen een samenleving die van mensen (mannen) verwacht dat ze de weg van de macht gaan. Gods antwoord verzet zich tegen de verschuiving van liefde naar macht. Alleen de macht die ten dienste staat van de liefde wordt gelegitimeerd.

De associatie van de geliefde jongeman die kwam om te dienen in een ver land en gedood werd op te jonge leeftijd met de geliefde Zoon is in dit licht niet zo vreemd meer. Ze krijgt ook een dubbele betekenis. Enerzijds wordt er het leven van John Samuel Brown mee erkend. Anderzijds worden onze ogen geopend voor Jezus die tot het einde toe de verleiding van de macht wist te weerstaan en op de weg van de liefde bleef. Die liefde is de kern van de opstandingskracht waardoor de namen van hen die gestorven zijn niet verloren gaan.

⁹ Of de opstellers van de plaquette aan de hele psalm refereren is de vraag. Elke verwijzing naar de vindplaats ontbreekt. Toch is er sprake van een onmiskenbare (zij het verborgen) intertekstualiteit die onze lezing beïnvloedt. Bij de lezing van Psalm 91 gebruik ik het commentaar van J. Ridderbos in COT.

¹⁰ Zo Ridderbos, a.w.

Troost vinden bij Gods naam en kracht heeft iets ambivalents in zich. Het kan makkelijk verworden tot een legitimatie van het kwaad, of tenminste het verzet tegen de waanzinnige machten van het kwaad breken. Het kan echter ook de kracht bieden om het verzet levend te houden. Therapie of profetie, vrede zoeken of verzet bieden. Beide kunnen nodig zijn; beide zijn ook gevaarlijk voor machteloos gemaakten wanneer ze eenzijdig worden verkondigd.

Het stille en impliciete verzet dat binnen de structuur van de gedenkplaat van John Samuel Brown geboden wordt door de Godsnaam is troostend en bekrachtigend. Waarschijnlijk is het verzet zo stil en impliciet dat het kan meewerken aan de instandhouding van een cultuur waar het gewoon is dat jongemannen de dood worden ingestuurd. Vermoedelijk was er voor de opstellers van de tekst geen ruimte om getroost te worden met meer verzet. Met dat dilemma hebben we in het pastoraat tot op de dag van vandaag te maken. Alleen dat maakt al duidelijk dat troost nooit neutraal is. Het kan bijdragen aan de instandhouding van een wereld van kwaad, of juist tegen zo'n wereld verzet bieden. In elk geval mag het ons doen uitzien naar de toekomst waar we vertoeven onder de schaduw van de Almachtige.